

Något om det gamla Hönö och dess befolkning

av Arvid Eistrand

Vi har konturlösa minnen av vad vi i våra tidigaste barn- och ungdomsår hörde berättas av våra föräldrar och andra äldre personer. De kunde tala om vad de själva hade upplevt, men inte bara detta. De hade också klara minnen av vad de hört berättas från tidigare generationer. Hur kunde vi glömma vad våra bortgångna anhöriga hade så lätt att komma ihåg? Man kan skylla på bristande intresse, men det är tveksamt om detta är hela förklaringen. Vi vill nog fundera på om det inte i tidens utveckling ligger andra orsaker att peka på.

Generationerna före oss hade ingen radio, inga telefoner, tidningar fanns, men sparsamt och läskunnigheten var det si och så med. Det fanns få möjligheter åtminstone i glesbygderna att dokumentera händelser och skeenden. Vad som förekom i deras omvärld, hur pass utsträckning denna nu hade, måste bevaras i deras minnen. Det fanns få möjligheter och traditionsrik, men enbart muntlig. De tränades från födelsen att hålla i minnet, att kunna berätta och föra vidare. Det kan jämföras med deras arbete som inövades från barndomen, och vidarefördes till följande generationer. De var heller inte splittrade av nutidens enorma utveckling. Från vårt århundrades början var ju med teknikens hjälp så gott som allting förändrats. Det är kanske inte så konstigt om också människan förändras. Vi behöver inte lägga allt på minnet. Vi bildligt talat läser tidningen med högtalaren på. Det finns ingen möjlighet att i våra huvuden lagra alla de intryck och impulser som dagligen vimlar omkring oss. Det kanske är lättare att glömma det gamla när så mycket nytt tränger på. Om detta är den bästa förklaringen vågar vi inte bestämt påstå, men någon orsak måste ju förändringen ha. Vi kan bara beklaga att vi inte har kunnat bevara mer av vad som för oss är det mest intressanta, nämligen tillvaron och skeenden i vår byggd under artonhundratalet. Vi har namnen på många släkter. Vi har en del efterlämnade föremål. Vi har möjlighet att studera gamla bouppteckningar som ger oss god inblick i vad man ägde i hem och vid bryggan. Vi har foton på enbart våra närmast föregående. Men som sagt, minnet av ”det gamla” och ”de gamla” är ganska konturlöst.

Ett i vårt minne bevarat intryck är ändock hur man tilltalade äldre personer. Den nu så utbredda du-formen har vi ingenting emot. Tvärtom kan det vara en slags, om än bräcklig, brygga mellan gammal och ung, men den var otänkbar i gången tid. Särskilt vill vi minnas att man lade till beteckningen fader framför de äldre männens namn, och mor efter kvinnonamnen. Fader Olaus, Fader Sakrias, Fader Kaneles, Stavamor, Albertina-mor. Dessa namntillägg var liksom någon slags hedersbeteckning, och uttalades med en känsla av vördnad. Det var inte alla som benämndes så här, men varför just en del och inte andra är inte så lätt att förklara. Kanske var det åldern som utgjorde skillnaden. Som exempel tar vi

fram ett otydligt minne. Från gångstigen mellan husen lekte några pojkar med ett boll-liknande föremål. Kanske blåsan efter en slaktad gris. Sådana leksaker var inte ovanliga- Sakta, rökande på sin pipa kom Fader Olaus, under första världskriget rökte han torkade körsbärsblad i brist på tobak, pojkarna var inga under av väluppfostran, men när den gamle mannen kom stannade leken upp. Han stannade upp en stund och såg neråt stranden, gick sedan sakta tillbaka. Leken började på nytt men ingen hade en tanke på att störa den gamle. Denne ålderman hade sin jordiska tillvaro mellan 1830 och 1919. Många sådana liknelser skulle kunna göras om inte minnet hade svikit nertecknaren.

Personernas efternamn kom nästan aldrig till användning. Om det förekom blev det uttalat som Anners-Bengtsa, Sakrias-Persa och så vidare. Här ute var det ju nästan bara son och dotternamn på personerna. Namn som Anders Andersson eller Anna Andersdotter var så vanliga och ofta förekommande att det var omöjligt att skilja alla åt. Det behövdes andra beteckningar för att hålla isär dem. Det fanns till exempel flera stycken August Olsson, men bara en August-på-berget, och bara en Träskarn. I de flesta fall blev de kända efter namnet på sina fäders och mödrars förnamn, ett namnbruk som ännu används i stor utsträckning och som vi hoppas får fortleva i vår bygd ännu i kommande decennier. Namn i form och uttryck som Anna-Brittars-Karl och Pers-Alfred var och är mycket vanliga., men också gick namnbeteckningen från farfar till sonson. Alfreds son fick heta Pers-Bergers, Jons-Orlas-Martin blev Jons-Martin. Det kunde utsträckas från ännu flera generationer, vilket gjorde att vissa blev ganska långa och svåra att uttala. I en del fall blev det förenklingar som från Erlis-(Elins)Johannes-Karl (Karl-i-Åsa) till Ersjohanskalle. Erlis-Johannes var som vi vet hembygdsgårdens ägare.

Så sent som i vårt sekels början uttalades många namn med betoning på första stavelsen. En språklig kvarleva från tiden när våra anföräldrar var norrmän. Olena kallades Ollina, Helena – Hellina, Gunilla – Gunnila, Zacharias – Sackrias o.s.v. Vårt språk och uttal i allmänhet och namnuttal i synnerhet var ju vid den tiden tämligen ”obefläckat”. Numera har ju tätare kommunikationer på alla områden gjort att vi snart inte kan skilja på uttryck och dialekt här ute och ”i stan”. Försök att bevara det gamla idiomet har väl gjorts men tyvärr blir det nog mera till löje än till ett önskvärt resultat. Det går säkert aldrig att styra en sådan utveckling.

Någon klasskillnad mellan folket på våra öar har aldrig funnits. Kampen för tillvaro och försörjning gjorde att alla umgicks med varandra på ungefär samma villkor. Det var väl bara de som kyrkobokförde familjerna som gjorde markeringar om det var hemmansägare eller backstugesittare. En viss skillnad kan vi dock peka på. De familjer som hade någon bit jordbruk var liksom mer etablerade, om vi får kalla det så. Var mer fastboende, och giftes mer inom de

lika familjerna. Men skillnaden i umgänge var knappast märkbar. Tyvärr vet vi väldigt litet om hur förhållandena var före den första skiftesdelningen i början på artonhundratalet. Vi vet att de hade sina markbitar på många olika ställen. Men hur kunde dom hålla avgränsningen mellan så många olika smådelar? Visst förekom det oenighet om ägande här och var, men vi finner inga tecken på att det förekom egentliga gränsträtor. I storskiftena på 1880-talet fick ägarna sina andelar sammanslagna i hela strimmor. Inte heller då syns någon särskild oenighet ha uppstått. Det var nog inte heller lönt att opponera sig mot överheten. Det var ju en riksomfattande åtgärd.

Bebyggelsen låg före skiftena i småsamhällen på och omkring bergområden. Man byggde aldrig på öppen odlingsbar mark. Vi finner ingen tomtavgränsning mellan husen. Dessa låg tätt intill varandra. Blandade med bostäder låg lador, uthus, dass och dyngstäder. Undra på att lungsoten var så allmän bland byborna. Det nämns om kålgårdar mellan husen men det måste i så fall ha varit väldigt små sådana. Det fanns förvånansvärt litet med brunnar, med tanke på att det också fanns djur som behövde vatten.

Arbetsfördelningen i fiskaresamhället är inte lätt att beskriva, men vi vet att kvinnorna utom sitt hushållsarbete och sysslor på åker och äng också fick delta i göromål som hörde till fisket. I trånga bostäder, kanske med stora barnflockar måste man i den kallare årstiden ta in backorna i köket som skulle agnas och splittas. Vi minns ännu lukten i våra barndoms känsliga näsor när vi kom in i kök där agn och backor hade sin plats på kökssoffans lock. Kvinnornas dagsarbete var kanske längre och lika hårt som männens, men dessa i sin tur hade ett många gånger riskfyllt arbete. Kyrkoböckerna vittnar om ofta förekommande drunkningar. Efter sjuttonhundratalets rika sillfiske som slutade i artonhundratalets början tvingades männen ut på öppna hav i all slags väder med båtar som säkert alla inte var byggda för utomkustfiske. Många fiskare var inte ens simkunniga. Vi undrar om dom aldrig badade och lärde sig simma. Äldre fiskare har talat om att man ansåg det var bättre att pinan blev så kort som möjligt när olyckan var framme. Men detta var nog inte enda förklaringen till att simkunnigheten var så allmänt dålig. Den gångna tidens syn på anständigheten var inte den samma som nutidens. När ungdomen hade konfirmerats och gått till skrift, som det hette, förlängdes kjolar och byxor från knä till skolängd. Man var inne i en ålder då nakenhet inte var god sed. Att visa sin bara kropp var det nog inte många som vågade, och badkläder fanns inte i ”garderoben”. Men hur var det då med renligheten? Vi bör nog också här akta oss för att ha bedömningen efter nutidens synsätt. Bad inomhus var i dåtidens bostäder knappast möjligt. Det var tidvis ont om vatten, beroende på som vi förut påpekat att man ogärna grävde brunnar i brukbar mark. Och sprängda brunnar var inte så vanliga.

Efter sillperiodens bråda slut var också fylleriet ett stort problem. En förklaring till detta kan vara, att efter välgångens långa period då ovanor odlades kom armodets decennier då männen ville gömma och glömma missmodet över den allmänt magra inkomsten. Vi har i minnet berättelser om en man som är förmyndare för sin drunknade borders barn, men fråntogs detta uppdrag på grund av ”dåligt leverne”. Han drunknade själv några år senare.

Av alla de släkten som befolkat vår ö de senaste århundradena har vi inte stort mera dokumenterat än deras namn som vi har upptecknat från 1500-talet. Avkomman efter denna släkt kan räknas i månghundra, kanske tusental. Låt oss nämna några släkten och personer så att inte alla glöms bort. Vi har en utförlig bouppteckning efter Peter-Olsa på Heden. Han var född på Tjörn. Hade som barn varit sjuk i koppor. Fick därigenom nedsatt syn och fick problem med att få ut flyttningsbetyg då han inte slapp fram för prästen. Men han var duktig och skötsam så han lyckades få ut detta till slut. Han kom att tjäna dräng i Röd och på Björkö. Fick sedan tjänst hos Eric-Olsa på Heden. Denne var gift med Annas från gamla Röd-släkten. Peter fick äkta Eric och Annas dotter Anna-Lena. Yngsta dottern till dessa båda, Olena, blev nertecknarens farmor. En av deras söner, Eric, var en av de fyra som omkom i den omskrivna Knöden-olyckan.

En stor släkt stammar från ”Mörnarn” Hans Andersson som kom hit från Inland. Denne var tydligen en driftig person. Han satte upp en kvarn på Breberget. Detta kallades sedan Kvarnberget. ”Mörnarna” blev åtskilliga gånger bötfälld för olaga malning, men han hade böndernas stöd så han bara fortsatte. En av sönerna, Magnus-Hansa, övertog kvarnen. På hans tid förföll denna men det berodde inte på att han var mindre energisk och driftig än fadern, tvärtom. En omständlig bouppteckning visar att han var i jämförelse med omgivningen en välbeställd person. Han råkade illa ut på grund av att han en tid inhyste livstidsfången Nils Hansson Skruv som hade rymt från Älvsborgs fästning. För detta fick han plikta fem daler åttio skilling banco. Och så fick han åtta dagar enskilt fängelse. Året var 1855. Nils Skruv som var från Malmö återfördes till Älvsborg, gick nattvardsgång 1859 och dog samma år. Det kan nämnas att ”Mörnarn” som var född 1767 utom Magnus hade tvillingarna Cornelius och Johanna som också efterlämnade stora familjer i Gårda och på Heden, senare också i Röd. En stor släktföljd kom i Gårda Magnus söner Hans och Alexander. En dotter Albertina giftes med Andreas Utbult på Öckerö.

Av hemmansägarna på Heden var ett flertal lotsfamiljer. Detta berodde nog på att Heden hade de lugnaste förtöjningsplatserna för lotsbåtar. Namnet Lotsbratten vittnar om att just här måste ha varit lugnt och bra att ha båtarna liggande i avvaktan på lotstjänster. Det var ju inte heller långt härifrån till öppet hav. Det låg då också nära till att lotsarna blev gifta och familjefäder på Heden. Erlis-Johannes har vi förut nämnt. Han hade släktskap tillbaka till de först kända

Gårdaborna. Hans farfar Henric (stavas ibland Hindric), finns först i Klova men återfinns senare i Gårda där han äger ett större markområde. Alla Hernics barn tycks ha blivit ganska välbeställda. Andreas köpte gård på Heden och Västergård. Gustav i Hult och Zacharias i Röd. Berndt Hernicsson blev gårdsägare i Gårda (hembygdsgårdens område). Berndt var gift med Elin (Erli) Christoffersdotter från en annan hemmansägarefamilj. Deras son Johannes född 1836 hade inte fyllt två år när fadern dog, därför är det något ovisst vem som var den förste ägaren till gårdens hus, men troligen var det Johannes och Olena. Änkan gifte om sig med en annan gårdsägare. Johannes hustru Olena var syster till den kände och aktade kommunal mannen Olof August Berndtsson på Heden. Om Berndts-Olle kan skrivas följande. Han var son till en av flera bröder som kom från Björkö till Hönö och gifte sig till flera gårdar. Berndts-Olles båda döttrar dog hastigt som barn med bara ett par veckors mellanrum. Hustrun och modern Helena som var dotter till grannfamiljen Andreas Henricsson gick bort bara en kort tid efteråt.

Efter en tid gifte Berndts-Olle om sig med Maria som också var barnlös änka efter missionsförsamlingens förste ledare Andreas Bryngelsson, en son av den gamla Rödsläkten. Maria var enligt Odenvik Hönös första "läsare". Hon var syster till den Gustava på Björkö som upplevde sin hundraårsdag. Då Olle och Maria inte efterlämnade egna barn, testamentarade de gården till Erlis-Johannes barn och huset på Heden till missionen. Zacharias Henricsson gifte sig i Röd med änkan Ingrid Hising. Om denna vet vi att hon och hennes syster Beata Hising förmodligen var mycket avlägsna avkommande efter den adliga släkten Hisinger. Beata blev gift i Gårda med gårdägaren Jon-Olsa. Ingrid och förste maken Andreas kom till Röd, och köpte gård där. Fick två söner Nils August (gubben August) och Elias (Ellias). Andreas drunknade tidigt och Ingrid gifte om sig med Zacharias. Men också denne drunknade inom kort.

Mantalet Hult låg mellan Västergård i öster (låter konstigt men så var det), och Bergagård i väster. I Hult fanns många markägare men här var det ju mera berg än marker. Numera bortglömda namn som Mjölkebacka, var detta nu låg, vittnar dock om att det funnits brukbara områden som senare försvunnit under bebyggelsen. I söder där Hult möter stränderna kallades ett område Klova. Det var ett mindre tätbebyggt samhälle som beboddes enbart av fiskare. Genom tidernas lopp, när markbrukets betydelse försvann och fiskete blev den allena rådande försörjningen, breddades namn och begrepp Klova att omfatta det mesta av södra Hönö, medan Hult blev mindre omnämnt. Några bestämda gränser har väl aldrig funnits. Också Hult och Klova har stora släktsammanhang, men då området är så stort och familjebildningarna så många, är det svårt att skilja olika släktgrenar. Med tiden giftes ju folk kryss och tvärs i alla riktningar, och de gamla "släkthusen" försvinner mer och mer. Med sitt läge som utpost vid havet hade Hönö tre samlingsplatser för båtarna. Man kan inte kalla det för

hamnar. Folket sökte sig in där naturen hade bildat det bästa skyddet. Heden var det lugnare samhället med det för lotsar och fiskare mest skyddade området. Klova hade inte samma naturliga skydd för båtarna, men ändå avgjort bättre än i Röd. Där var det öppna sundet som i synnerhet i nordvästvindar var helt oskyddat. Båtarna låg där i sundet i starka förtöjningar, men det hände ändå rätt ofta att förtöjningarna slets av och båtarna drev ner och fastnade långt upp på grundet. Och alltid var det ju högt vatten med pålandsvinden på det kunde bli stora problem att få ut farkosterna igen. Nu vet vi ju från den tiden att vad som hände till ohägn för någon eller några blev allesammans problem. Man ställde upp och hjälpte varandra där det behövdes. Man visste allmänt att alla behövde hjälp någon gång förr eller senare.

Trafiken i Rödsundet skulle vi vilja veta mera om. Känt är att i 1800-talets början hade två fiskare i Röd som bisyssla som kustroddare (dåtidens tullare). Detta självklart inte utan någon viss anledning. Vi har ju hört att det smugglades en del efter den engelska flottans besök i våra nära områden. Inte minst i Röds sund, men detta torde ligga något längre tillbaka i tiden.

Som samlingsplats för fisket var Klova störst och livligast. Inte heller här har väl bevarats så stort av vad det gamla folket kunde ha berättat om. Bara i fantasi och dunkla minnesbilder kan vi tänka oss tillbaka i den tid då karlarna med fruntimrens hjälp ägnade och splittade backor i hemmen och sjöbodarna, för att sedan gå ut och kämpa i alla slags väder. Ock sedan med den fångst man fått, stor eller liten, segla eller ro in till Göteborg och trängas vid försäljningsplatserna. Drycker och slagsmål hörde väl också till ibland, men allvaret med försörjningen var det som satte sin prägel på folk och samvaro. Vi måste beklaga att vår vackra hemö inte har fått behålla flera av de riktigt gamla boningshusen. Av hus från tidigt 1880-tal finns tre igen på Heden, på sin tid bebodda av Eric Olsson, Andreas Hernricsson och Berndt Petersson, men i övrigt är det ont om hus på Hönö av den gamla typen. I Röd fanns Anners-Bengtsas gamla timmerhus, byggt i slutet av 1770-talet, men det revs 1925. Sakrias-Persas fick stå ännu några decennier innan det försvann. Det sistnämnda var Anders Rääfs hem. I denne allmänt aktade mans hem tjänade den stackars Tjörnpigan som råkade i olyckliga omständigheter och tog livet av sitt barn och därför blev avrättad på Hisingens avrättningsplats. Något märkligt kan berättas om Anders Rääf. Han tillhörde inte den gamla Rödsläkten men ingiftes i denna. Han har lämnat efterkommande i hundratal, men märkligt nog, ingen enda i Röd utom ett fåtal som kommit dit senare. Förklaringen till detta lyder så här: Anders 5/16-dels mtl övertogs av två av hans barn, Maret och Sören. Maret giftes med Eric Andersson från Gårda. Dessa båda förvaltade gården medan Sören gick till sjöss. Men Maret och deras tre barn gick bort och Eric gifte om sig med en annan Maret Andersdotter. Anders Rääf och hans hustru stannade dock kvar i huset enligt skrivet testamente. Eric och den andra Maret fick flera barn och en

av dem, Anna blev gift med Per Svensson från Röd. Dessa övertog gården och blev föräldrar till Sakrias-Persa, men släktledet är ju inte från Anders Rääf.

När Sören Andersson kom hem från sjömanslivet och gifte sig med Börta Jonsdotter övertog han hälften av gården 5/32-dels mantal. Han byggde då nytt (Anners-Bengtsas), Sören och Börta fick flera barn och har avkomlingar i massor men de av barnen som stannade i Röd fick inga efterkommande. Också Anners-Bengtsa (dotterson till Sören) dog barnlös.

En son till Sören, Lars Sörensson ärvde en gårdbit i Röd och köpte ett område i samma storlek. Han gifte sig med Ingeborg Jonsdotter i Västergård som ärvde halva föräldragården. Tillsammans köpte dom in lika mycket. De bodde en tid i Gårda men gick senare till Röd. När Ingeborg dog hade dom inga barn. Lars gifte om sig med en änka som var systerdotter till Ingeborg. Denna änka hade te barn och var trettio år yngre än Lars. Men som vi ser blev det inga efterkommande i Röd efter Sören Andersson. Denne Sören kom ofta att förväxlas med en jämngammal person i Gårda med samma namn.

Genom sitt äktenskap med änkan kom Lars att bli släkt med krögarna på Hälsö och Kalven. Blev därigenom inblandad i trätan om krogrörelsen som han försvarade när andra krafter försökte få slut på utskänkningen och det förmenta ”superiet”. Mot sina syskons protester testamenterade Lars sina tillgångar till sin unga hustru och gården övergick i en annan släkts ägo.

För att återgå till ämnet om gamla hus som vi gärna ville önska vi hade flera av, kan vi nämna att det ännu finns kvar några stycken jordkällare. Dessa få efterlämningar är talande vittnen om den tid då Hönö-borna slet för brödfödan utan tanke på den tid och det arbete som krävdes. Måtte dessa sista rester av våra bortgångna anhörigas minnen bevaras. De är ju så få att de bör kunna förskonas från hotande grävskopor.

Det är kanske äventyrligt och vågat att med bristande källkunskaper försöka beskriva vår hemörs äldre historia. Men vi tar gärna risken att bli bevisad om felbedömningar om vi därmed kan framkalla ett större intresse, och kanske en noggrannare forskning över de områden som 1800-talets forskarepräst A E Holmberg betecknade som de ”Södra skären där de efterblivna paraias levde i yttersta fattigdom”. Vi skulle så gärna vilja veta och minnas mera om våra kära bortgångna anföräldrar och deras levnadsförhållanden. Vi vill minnas dem som ett hårt arbetande, ärligt och hederligt släkte. Inte dom ”som aldrig hafva lärt sig känna lifvet och meniskan från den bättre sidan”, enligt samme ”forskare”.